

Tízek

Az Egyszemű éjszaka 50, Tőzsér Árpád 85 éves

Az *Egyszemű éjszaka* megszületését és megjelenését a szlovákiai magyar és a magyarországi magyar irodalom történetében egyaránt nagyon jelentős eseménynek tartom. Ezt a meggyőződésemet sokszor és sok formában kifejtettem már. Legrészletesebben talán az antológia tagjairól készített portrészorozatban vagy kismonográfiában (*Hármaskönyv. Kulcsár Ferenc – Tóth László – Varga Imre*, Opus Könyvek, Szlovákiai Magyar Írók Társasága, Dunaszerdahely, 2007). Az abban foglaltak minden szavát vagy megállapítását ma is büszkén vállalom. Mai szemmel nézve azonban egyre világosabb a számomra, hogy a kötetnek volt egy nagy hiányossága: nem hangsúlyozta eléggé, hogy az *Egyszemű éjszaka* megszületése és megjelenése valójában és elsősorban nem egyszerűen az „egyszemű” Kilencek érdeme, hanem sokkal inkább plusz egy főé, s az a plusz egy fő nem más, mint Tőzsér Árpád! Az egyedül helyes és a leginkább igazságos képlet tehát nem $9 + 1$, hanem $1 + 9$ volna! Érdekes ebből a mai látószögből újra elolvasni az antológia kolofónjában foglaltakat: „Kiadta a Madách Könyv- és Lapkiadó n. v., Bratislava. 400 példány, a Magyar Népköztársaság és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság közös könyvkiadási egyezményének keretében a Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest részére jelent meg. Felelős szerkesztő Kövesdi János. A védőborító és az illusztrációk Kopócs Tibor munkája. Műszaki felelős Kopócs Tibor. Első kiadás. 180 oldal. Nyomta a Východoslovenské tlačiarne, n. p. Košice, könyvnyomással. Példányszám 400 + 1800. Szerzői ívek száma 4, 14. Kiadói ívek száma 4, 34 (szöveg 3, O8, illusztráció 1, O6). 129/1-1970).” Az idő távolából nagyon tanulságosnak és álságosnak tűnik két országnak és két könyvkiadásnak ez az egyszerre közelítése és távolítása, ahogyan nagyon tanulságos és álságos az is, hogy miközben az impresszum az illusztrátornak és a műszaki vezetőnek a nevét kétszer is fontosnak tartja megemlíteni, addig a kötet ötletgazdájának, megszervezőjének, védelmezőjének, megszerkesztőjének és szöveggondozójának a nevét említésre sem méltatja. Az ő neve mindössze a belső borítón jelenik meg, imígyen: „összeállította és az előszót írta Tőzsér Árpád”. Az előszóban viszont legalább a kötet valódi felelőse fogalmazhatja meg véleményét arról, miért is tartja lényegesnek hosszú évek után – azért ne feledjük, a támogató és a támogatottak életkora között mindössze alig egy évtizednyi az eltérés! – egy új költői nemzedék színre lépését.

Az *Egyszemű éjszaka. Fiatal szlovákiai magyar költők* című versantológia 1970-ben jelenik meg. Kilencen szerepelnek benne: Aich Péter (nyolc verssel), Keszeli Ferenc (tizennégyel), Kmeczkó Mihály (tizenkettővel), Kulcsár Ferenc (hattal), Mikola Anikó (tizennégyel), Németh István (tizenhárommal), Szitási Ferenc (nyolccal), Tóth László (messze a legtöbbel: tizenkilencel) és Varga Imre (nyolccal). Az antológia 1968 forradalmas és felszabadító eseményeinek, majd közvetlenül azok nyomában a mindent átható retorziók, a husáki úgynevezett konszolidáció mindennapos terrorjának időszakában látott napvilágot. A könyv fülszövegének írója – feltételezhetően és nagy valószínűséggel szintén Tózsér Árpád – nem véletlenül az új költőgeneráció fellépésének legfőbb érdeként az újfajta költői látás- és beszédmód iránti elkötelezettséget, a modernitás hagyománytörtetésének folytatását jelöli meg: „Tizenkét esztendővel ezelőtt – szól a kötetajánlás érvelése –, 1958-ban látott napvilágot a *Fiatal szlovákiai magyar költők antológiája*, mely megjelenésekor – szokatlan hangütésével – sokáig gyűrűző vitát kavart. Egészséges robbanás volt az akkor a csehszlovákiai magyar irodalmi életben, mert megmozgatta irodalmunk állóvizét, új művészeti szemléletet és magatartásformát hozott költészetünkbe. Az új szemlélet létjogosultságát az akkor indulók közül néhányan (pl. Tózsér Árpád, Cselényi László, Zs. Nagy Lajos) erőteljes és eredeti művekkel is bizonyították. Az *Egyszemű éjszaka* – viszonylag hosszú várakozási idő után – most egy új poétacsoportot indít útjára, mely (ha a költők életkora eltérő is) a csehszlovákiai magyar költészet legfiatalabb nemzedéke. Hogy az itt felsorakozott ifjú alkotók igazi költői egyéniségekké fejlődnek-e, azt majd tehetségük és az idő dönti el. De annyi tény, hogy ez antológiában nyújtott teljesítményükkel olyat alkottak, ami mindenképpen figyelemre méltó és vitára sarkalló. Formakultúrájuk, világlátásuk és kifejezési módjuk költőnként más-más, és művészi alapállásuk merőben eltér az előző nemzedékétől.”

Az *Egyszemű éjszaka* címmel írott előszó írója – ez esetben már kétségtelenül Tózsér Árpád – ott folytatja, ahol az ajánlás szövegezője abbahagyta. Érvelése pontosan mutatja, mennyire tudatos megfontolás előzte meg, és milyen következetes szerkesztői elv vezérelte az antológia létrejöttét. Kezdi a meghökkentő kötet cím indokolásával: „Tóth László versében (*Történelemkönyv saját használatra*) az *egyszemű éjszaka* metafora a mitológiabeli Küklopszot idézi, de antológiacímé emelve, kilenc fiatal költő versei elé állítva általánosabb, gazdagabb jelentést nyer. Egyszerre fejez ki hitet és nihilt, reményt és reménytelenséget, magányt és közösség utáni vágyat. Az utána következő versek az éjszakát egyfajta társadalmi gyökerű magány (és pesszimizmus), az egyetlen szemet pedig a költészet jelképévé emelik. S ebben a magányérzésben s a költészetbe vetett hitben egyenes ez az egyébként (főleg korban és központi témájukhoz, a magányhoz való viszonyulásukban) eléggé heterogén csoport. Verseikről szólva vizsgálódásaink kiindulópontja legyen most ez a homogénségük és heterogénségük.” Ezt követően az előszó írója és a kötet valódi szerkesztője ebből a legfontosabbnak tartott

szempontból egyenként bemutatja és röviden jellemzi a kötetben szereplőket. Könnyen megteheti, hiszen biztos fogódzója van, amit idejekorán sikerült megtalálnia, s amihez egy lelkes és tehetséges csoportosulást sikerült szövetségesül megnyernie. A kötet megszületésének és megjelenésének alapvetően kettős célzata van tehát, ez így már teljesen egyértelmű, mielőtt az olvasó akár egyetlen alkotóval vagy verssel megismerkedne. A kettős cél pedig nem más, mint a hagyománytörténet követésére érdemes ágához (az 1958-as nemzedékhez) kapcsolódás, egyúttal (az elődökhöz hasonlóan) a korabeli társadalmi és (irodalom)politikai állapotoktól való elkülönülés szándéka, valamint költői szemlélet- és alakítás-módban a közösségi fellépés megmutatásának és az egyéni hang megtalálásának igénye.

„Ugyanakkor – mondja évtizedekkel később, mintegy ehhez kapcsolódóan, a kötetnek címet, egyszersmind a költői csoportosulásnak vagy nemzedéknek nevet adó Tóth László, az antológiában szereplők közül talán legnagyobb feltűnést keltő költőtárs, Kulcsár Ferenc hatvanadik születésnapján tartott beszédében – ott volt indulásunk közvetlen közege, a csehszlovákiai magyar irodalom, szellemi-művészeti élet a magára-zártságával, kisszerűségeivel, önfelmentő magyarázkodásaival, általánosan jellemző nivótlanságával, félig-megszervezettségével, foghíjas szerkezetével, mítoszaival, messianizmusával. És persze – üdítő kivételként, harminckét-harminchárom évesen is számunkra, pályakezdő sihederek számára példa-, érték- és mértékadó mesterekként – Tózsér Árpád és Koncsol László: világra nyitottságukkal, esztétikai igényességükkel, önmagukhoz való szigorúságukkal, érték-maximalizmusukkal, ránk – akkori fiatalokra – figyelő türelmességükkel.”

Tóth László mindezt – továbbra is „belső nézőpontból”, érintettként szemlélve és átélve a történeteket – joggal egészíti ki azzal, hogy „miközben ez a nemzedék igazából máig nem méretett meg, és máig nem került sor irodalomtörténeti hozadékanak elismerésére, alapos értékelésére – sem nemzedékként, sem külön-külön alkotókként (talán egyedül Grendel Lajos a kivétel, de még az ő értékelői sem bíbelődnek sokat nemzedéki háttérével) –, még oly mértékben sem, ahogy arra mind az előttünk járó Nyolcak (Tózsérék), mind pedig az utánunk sorjázó Iródiások (Hizsnyaiék) esetében már sor került.”

S mintha ezeket a gondolatokat folytatná Kulcsár Ferenc is a Tóth László hatvanadik születésnapján, ugyancsak 2009-ben elmondott, úgymond, köszöntő-féléjében: „negyvenéves pályánkon ezek voltunk: szárny és gyökér, szétrobbanó összetartás, összetartó szétrobbanás, kiáradás és visszasűrűsödés, méhkas és sírkő, teremtés és hallgatás, mint akiknek a vakság semmiből-teremtésének és a látás világosságának egygyökeréből hajtanak ki verseik... majdnem belepusztultunk a Lét kimondhatatlanságába. Vitatkoztunk a fenenyagy étellel és a fenenyagy halállal, egy szál ingben tántorogtunk át a lassú falvakon és a sebhelyes városokon, hogy eltékozoljuk hétszer megszült lelkünket, felgyújtsuk a temetőket, s

ellenállva a szirének énekének, meghallgassuk a kegyelemosztó kozmosz ketyegését”. A „triumvirátus” vagy ahogyan sokan emlegetik őket: a „szellemi hármas szíáni ikrek” harmadik tagja, Varga Imre a Kulcsár Ferenc ötven versét tartalmazó gyűjteményes kötet utószavában a következőket írja egy évtizeddel korábban: „Nemzedéktársak voltunk, vagyunk. Az első versközlésünk óta közelségben. Nem(csak) azért, mert a *kisebbségben* másképp nem lehet. Mert évfolyamtársak voltunk az egyetemen, közös szobában laktunk a malomvölgyi diákszállóban. Közösek voltak sétáink, kocsmányásaink, vitáink, olvasmányaink. Később, amikor nagy albérleti ruhásszekrényetekben aludtam. (*Feritér*-nek, *Pistaidő*-nek nevezem egy álomleírásom címében; rólad és Bárczi Pistáról.) Történt aztán, hogy közénk csapott az idő ostorával, s ki erre, ki amarra futott. Csapkodott persze előtte is folyton. Durrogott veszettül a karikás.”

Alig egy esztendővel az antológia megjelenését követően, Zalabai Zsigmond az Irodalmi Szemle 1971/7-es számában, első szlovákiai magyar irodalmi tárgyú tanulmányaként és még egyetemistaként, *Egyszemű éjszaka, kétszemű kritika* címmel máris átfogó igényű, elemző írást tesz közzé. Az íráshoz a szerkesztőség – a szerző utólagos feltételezése szerint ténylegesen Duba Gyula – a következő megjegyzést fűzi: „Zalabai Zsigmond maga is fiatal költő, s az utóbbi időben figyelemre méltó kritikai munkásságot fejt ki. Esztétikai szempontjai frissek, érdekesek és helytállóak, alább közölt tanulmánya a kezdő kritikus annyira gondolatgazdag és jelentős vállalkozása, hogy fenntartásaink ellenére is kötelességünknek érezzük leközoelni. Úgy véljük, Zalabai írásában az *Egyszemű éjszaka* fiatal költőnemzedékének az esztétikáját körvonalazta meg. Fenntartásaink vele szemben az esztétikai egyoldalúságot érintik, hiányoljuk tanulmányából a »kilencek« költészetének társadalmi-etikai elemzését, illetve minősítését és költői valóság szemléletük humánus-szempon-tú értékelését. Lapunkban – és a Szlovákiai Írók Szövetsége magyar szekciójában – a közeljövőben a szocialista kritika és a fiatal írónemzedék problémáival kívánunk foglalkozni, és Zalabai kritikáját ennek a hosszú lejáratú szellemi folyamatnak a keretében közöljük, olyan megjegyzéssel, hogy írása részünkről nem az *Egyszemű éjszaka* egyedüli és végleges értékelése. A későbbiek folyamán a kötetre még visszatérünk.”

Tanulmányának végén egyébként a szerző hét pontban foglalja össze azokat a legfőbb sajátosságokat, amelyek a „kilencek” esetében a Tözsér Árpád által említett „merőben új alapállást” és a Duba Gyula említette „esztétikai hozadékot” eredményezték. Megítélése szerint az „egyszeműsök” hét legfontosabb általánosítható jellemvonása a következő:

- a) az életnek az otthontalanságból történő megközelítése;
- b) a szóba, költészetbe vetett hit; a díszőrségben a SZÓ előtt jellemző magatartása;
- c) a »tükrözött« világ helyett »teremtett« világ;

- d) a »fejjel le« helyzet, a groteszk, a sarkpontjaiból kifordított világ dominálása;
- e) új időszemlélet;
- f) rejtett, de létező (és kinyomozható) én-kifejezés;
- g) új stiláris jegyek – képszerűség.”

AICH PÉTER

bo mlás

mintha tényleg
elkopott volna
a zárójelek hatalma
tömény rengés
kapaszkodott ujjaimba
rétegek súlya szakadt belém
a sorrend kérdőjelei
angyalokat rángattak kezükben
holtakat és félholtakat
várták dermedten
az apokalipszis nyitányát
az áttételek rendszere
a szükség ellen
helycserét próbált
halállal fenyegetőzött
s rendetlen gejzirként
asztalt bontott a réten

KESZELI FERENC

fejjel le

a sárga híd a víz alatt vezet
lila ég peremén pillérje leomlik
betemeti a szárnyas halakat

KMECZKÓ MIHÁLY

kényszerleszámolás

eszményképeim
a dialektika zsinegén
lógnak
előszobám fogasán

kificamított bokájukkal
nem rugdalják többé
egyensúlyom
hártyás köreit

MIKOLA ANIKÓ

válasz nélkül

Mi már csak fáradtak
s fáradtabbak leszünk.

Bárgyú ünnepek terhét
hordozzuk hétköznapi is.

Kőkemény napjainkat
az esték sem oldják.

Senki sem válaszol:
velünk vagy ellenünk.

Mi már csak fáradtak
s fáradtabbak leszünk.

NÉMETH ISTVÁN

olyan értelmetlen

Olyan értelmetlen,
hogy nem vagy mindig velem,
mikor velem lehetnek
a könyvek, ajtók, kések,
csigalépcsőn emelkedő remények,
botorkáló szürke fények,
óra és ágy, pergő magány,
szivárvány, szó,
letett sapka, kabát.

SZITÁSI FERENC

vonulok vissza a múltba

Vetések zöld csövű puskái
céloznak a Napra.

A Hold sarlója törötten
hever a barázdában,
s egy eldobott szerencsepatkó:
gyermekkorom
vérzik.

Nézem a földet:
vonulok vissza a múltba.

1979 augusztusában Tóth László, „*Mert dolgozni muszáj...*” címmel (mély)interjút készít Zalabai Zsigmonddal. Az elméleti és történeti kérdések iránt is érdeklődő gyakorló költő és a költői mesterség gyakorlati kérdéseire is fogékony elméleti szakember szerencsés egymásra találása ez a beszélgetés. Az interjú teljes szövege olvasható a Tóth László által készített és összeállított „első csehszlovákiai

magyar írói interjúkötetben” (*Vita és Vallomás. Beszélgetések szlovákiai magyar írókkal*, Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1981, 311–335.), s részleteit közreadja a nyilatkozó is saját tanulmánykötetében (*Vértörténet. A szlovákiai magyar líra újabb nemzedékei 1970–1988. Folyamatrajzok, pályaképek, portrék, adalékok*, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1995, 54–58.). A költő azon kérdésére, hogy „a Vetés csoport nemzedéki kritikusaként” miként ítéli meg az úgynevezett harmadvirágzás irodalmát és képviselőit, a szakember a következő összefoglaló választ adja: „Egy »csoport nemzedéki kritikus...«, érzek ebben valami fogalmi tisztázatlanságot. Indulásunk idején, úgy látom, magunk sem tudtuk, hogy »csoport« vagy »nemzedék« vagyunk-e; nem is izgatott bennünket a kérdés. Ma már látni, talán azért is, mert a »kilenceket« azóta szétszórta a tehetséget próbára tevő idő, hogy az *Egyszemű éjszakabeli* rajzás egy meglehetősen heterogén társaság műve volt. A kötet összeállítója, Tózsér Árpád ahhoz nyúlt, amit éppen kezébe adott az idő. A kilenc költőbojtár két csoportra oszlott. Te, Varga Imre, Kulcsár Ferenc az újonnan indultak közé tartoztatok; ha jól tudom, együtt is mutatkoztatok be a hatvanas évek végén az Új Ifjúságban. Mások, mint Németh István, Mikola Anikó, Szitási Ferenc, Kmeczkó Mihály akkor már publikáltak néhány éve, bontogatták szárnyukat az Irodalmi Szemle Vetés rovatában, fölrepülni azonban néhány éves késéssel tudtak, amikor megadatott az antológia kiadásának lehetősége. Életkorban is heterogén volt ez a társaság, Varga Imre és Németh István között tizenhárom évnyi a különbség. A származás, a társadalmi helyzet tekintetében sem volt meg az egység. A »pressburger« Aich Péter mellett voltak vidékről indult, mi több: az antológia megjelenésekor is vidéken élő debütánsok. Volt, aki már a pedagógus felelősségteljes munkáját végezte, volt, akinek már »íróasztal« is jutott, méghozzá igazi szerkesztőségi; mások ugyanekkor még a beatnik romantika bűvöletében, vállra lógó hajjal, szakállasan, virágos ingben pendliztek az egyetem, a diákszállás és a kávéházak között. Soroljam a műveltség, ízlés, hajlam, szándék sokféleségét is? Csoportnak is laza volt ez a társaság, nem még nemzedéknek. Bonyolítja ezt a képletet az is, hogy az egyszeműsök tulajdonképpen program nélkül indultak. Hacsak programmá nem avatjuk az ösztönös újat akarást, az ifonti lázadást.”

Az Élet és Irodalom 2020. október 2-i számában Tózsér Árpád egész oldalas születésnapi interjút ad Szalay Zoltánnak. Amikor a kérdező a mai magyar költészet állapotáról kérdezi a véleményét, többek között azt mondja, hogy „az orfikus Weöres Sándor az utóbbi két-három évtizedben teljesen kiment a divatból. Persze tulajdonképpen nem is volt divatban soha. Marno János, Szijj Ferenc formailag, kifejezőeszközökben, versnyelvben ugyan távol áll Weörestől, de a verseikben történő létmegértés metafizikája, a pillanatonként nyelvvé váló cselekvés rejtélye távolról mégis rokonítja őket vele. De harmadik nevet már nem tudnék nevük mellé írni. S ami legalább ennyire lehangoló, az a gondolati lírának a csaknem teljes abszenciája. Nincsenek új József Attilák, Szabó Lőrincek, Tandori Dezsők és Petri Györgyök. Pedig a gondolatnak van egy olyan izzásfoka, amelynél

az pontosan úgy érinti közvetlen a létet, mint a legezoterikusabb Mallarmé- vagy Rilke-vers.” Arra a kérdésre, mit tart a legérdekesebbnek a legfiatalabbak költészetében, a következő választ adja: „Nem tudom, kik a »legfiatalabbak«, hozzám képest már csaknem mindenki »legfiatalabb«. Érdeklődéssel olvasgatom az úgynevezett nonhumán fiatalok kísérleteit, de a rokonszenvem elsősorban természetesen azoké, akik nem kívülről, holmiféle filozófiai rébuszok formájában próbálnak költészetet vinni a nyelvbe, hanem magában a nyelvben találják meg azt. Ilyenek például Krusovszky Dénes és Áfra János.” Végezetül arra a felvetésre, hogy szokásának megfelelően tervezi-e *Erről az Euphorboszról beszélnek* című legutóbbi gyűjteményes kötetének is a felfrissítését, az ünnepest tréfásan csak annyit mond: „Ha időm engedi, természetesen. S még csak nyolcvanöt éves vagyok.”

Sem jogom, sem kellő ismeretem nincsen ahhoz, hogy az úgynevezett szlovákiai magyar irodalom eseménytörténetébe beleavatkozzam. Folyamatosság és elkülönböződés, homogenitás és heterogenitás kettősségének és egységének a feltárt és megmutatott példái mégis felvetik bennem a kérdést: vajon – legalább az alcímben jelzett kettős évforduló alkalmából és a kortárs magyar irodalom egyik legjelentősebb és legtekintélyesebb alakjának borús helyzetértékelésének enyhítése érdekében – nem volna időszerű egy újabb *Egyszemű éjszaka* megszületése és megjelentetése?

Dúdor István: *Gömöri ballada*, 1979